

Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca
Facultatea de Ştiinţe Politice, Administrative şi ale Comunicării
Departamentul de Comunicare, Relaţii Publice şi Publicitate

Lect. univ. dr. Cristian Radu

Elaborarea lucrărilor ştiinţifice

- suport de curs

2015

Prezentare generală

Am conceput acest curs ca pe un instrument util, la îndemâna acelor care vor avea obligația sau dorința de a proiecta și de elabora lucrări cu caracter științific. Procesul de elaborare a unei astfel de lucrări este unul complex, care mobilizează (trebuie să mobilizeze) toate resursele intelectuale ale autorului, în așa fel încât produsul final să răspundă celor mai exigente standarde. Vom urmări, prin urmare, două obiective majore: în primul rând, căutăm să avertizăm asupra amintitei complexități și asupra efortului intelectual care trebuie depus pentru elaborarea oricărui tip de text, întrucât acesta reflectă fidel personalitatea și competențele autorului; în al doilea rând, vom prezenta caracteristicile și structura unei lucrări științifice, precum și principiile care trebuie să ordoneze edificarea acesteia.

O primă secțiune a cursului tratează chestiuni teoretice de ordin general referitoare la mecanismele comunicării verbale eficiente. Ne sprijinim aici pe contribuția (extrem de actuală, în pofida aparențelor) a retoricii antice și, deopotrivă, pe cercetările întreprinse în cadrul lingvisticii actuale, în special – în cadrul pragmaticii. Cursul continuă cu prezentarea principalelor caracteristici ale unei lucrări științifice. Plecăm, în dezbateră acestor caracteristici, de la opiniile teoretice formulate de Umberto Eco în volumul *Cum se face o teză de licență* și, mai precis, în capitolul II al acestui volum, unde este discutată chestiunea „științificității”. Trebuie adăugat imediat că am găsit de cuviință să completăm și să nuanțăm într-un mod destul de consistent lista de caracteristici avansată de cercetătorul italian, fără ca prin aceasta să contestăm în vreun fel prestigiul de care se bucură autorul sau utilitatea unanim recunoscută a volumului invocat. O a treia secțiune este dedicată etapelor care trebuie parcurse în elaborarea textului științific. Discuția asupra acestui subiect ne va îndruma și spre chestiuni care privesc structura lucrării. Urmează să abordăm chestiunea stilului și pe aceea a corectitudinii lingvistice, plecând de la premisa că sunt aspecte care pretind maximum de atenție din partea autorului. În sfârșit, ultimul segment prezintă și tratează aparatul critic al unei lucrări. Deși pare un aspect minor și este privit adesea cu superficialitate, aparatul critic este cel care evidențiază rigurozitatea, acuratețea și onestitatea cu care a fost alcătuită lucrarea.

Capitolul I

Elemente de retorică

Remarcă preliminară: *Este foarte posibil ca un număr mare de persoane să ridice din sprâncene a mirare sau chiar să ironizeze apelul la retorica antică într-un curs universitar apărut în secolul XXI. Mă interesează prea puțin reacțiile unor astfel de persoane și cu atât mai puțin intenționez să le combat reacția, arătând cât este de nejustificată. Urmăresc, în schimb, să arăt că, la fel ca multe dintre principiile formulate de personalitățile proeminente ale Antichității eline și romane, și principiile retoricii se vădesc perfect rezonabile și respectabile astăzi la fel ca oricând, aici la fel ca oriunde. Mai precis, dacă le înțelegem cum se cuvine, renunțând la privirea condescendentă rezervată unor „minți naive” de la începuturile culturii occidentale, vom vedea că sunt principii perfect actuale, care trebuie să ordoneze elaborarea oricărui tip de text*

Tratăm în acest capitol chestiuni de ordin general care privesc procesul dinamic și complex al comunicării verbale. Ne vom axa, în special, asupra aceluia tip de comunicare prin care se urmărește formarea și promovarea unei perspective individuale și, implicit, persuadarea receptorului (receptorilor). Este vorba de încercarea de a proba în fața acestuia (acestora) validitatea perspectivei promovate și a construcției teoretice care o sprijină.

O premisă indispensabilă, care trebuie asumată ca atare, este aceea că o **lucrare științifică** este un act de comunicare în înțelesul autentic al termenului și, în consecință:

- a) exprimă personalitatea autorului, formația intelectuală, capacitatea de analiză și de sinteză, coerența gândirii și a rostirii, elocvența;
- b) este un demers argumentativ menit să avanseze o opinie teoretică limpede formulată, să o întemeieze printr-un șir de unități argumentative și să dobândească interesul și adeziunea receptorului

Abordăm, apoi, principiile promovate de retorica antică, principiile ce sunt tratate pe larg în bibliografia indicată. **Retorica** este, așa cum se știe o disciplină fondată și, totodată, privilegiată, în Antichitatea elină și în cea romană. Numele cele mai sonore

asociate cu această disciplină sunt **Aristotel, Cicero și Quintilian**, fără ca prin menționarea acestora să neglijăm aportul altor oratori respectabili.

Aristotel este cel dintâi care s-a preocupat de acest domeniu și este cel care a impus retorica prin tratatul cu același nume¹. Acesta distinge **trei tipuri de discurs**:

- deliberativ : dezbate chestiuni de interes public, urmărind să susțină sau să combată o anumită perspectivă asupra acestor chestiuni ;

- judiciar : este menit să justifice sau să condamne un anumit fapt, din punctul de vedere al legalității și al legitimității ;

- epideictic : urmărește elogiul sau blamul unei atitudini din unghiul moralității.

Același autor identifică **sursele (justificările)** demersului persuasiv :

- *ethos* : se referă la caracteristicile emițătorului, la personalitatea acestuia și la modul în care acestea se regăsesc în discurs ;

- *logos* : vizează dimensiunea rațională a discursului, modul în care este construită și expusă desfășurarea teoretică ;

- *pathos* : privește modul în care emițătorul exprimă în discurs propria subiectivitate și, deopotrivă, modul în care se face apel la subiectivitatea receptorului.

Contribuția filozofului grec a fost completată de aceea a urmașilor săi latini, Cicero și Quintilian, care i-au împrumutat și i-au dezvoltat ideile referitoare la chestiunea care ne interesează momentan: clasificarea „părților retoricii”. Așa le-a numit Aristotel și la fel le-au numit succesorii săi; în ce ne privește, preferăm să le redenumim ca *principii fundamentale* sau *etape principale/principiale* întrucât este reflectat mai bine astfel caracterul de proces dinamic pe care îl are elaborarea unui discurs. Vom prezenta și vom discuta așadar în cele ce urmează aceste operațiuni/etape. Trebuie precizat că vom arăta ce presupune fiecare în viziunea oratorilor antici, dar vom accentua în același timp și actualitatea acestei clasificări, faptul că atrage atenția asupra unor principii pe cât de importante, pe atât de neatinse de trecerea timpului.

¹ v. Aristotel. *Retorica*, traducere de Maria Cristina Andrieș, București, Editura IRI, 2004

Principiile retoricii²

1. Invenția (lat. *inventio*). Se referă la conceperea discursului³, la operațiunea de proiectare a acestuia astfel încât să corespundă exigențelor impuse de arta oratorică. Sunt trei operațiuni pe care le presupune această etapă :

a) delimitarea temei/subiectului și stabilirea ipotezei centrale a discursului.

Subliniem aici importanța decisivă pe care o are stabilirea ipotezei pentru coerența și coeziunea discursului. Este vorba de ideea esențială, de nucleul de sens căruia i se vor subordona toate segmentele, toate unitățile constitutive ale discursului. Adăugăm numai de câțiva un aspect ce poate părea minor, dar este foarte important și, din păcate, este ignorat adeseori: delimitarea subiectului și stabilirea ipotezei centrale nu se confundă, chiar dacă se intercondiționează.

Opțiunea pentru un subiect (o temă) presupune răspunsul la întrebarea „la ce anume mă voi referi?”. Stabilirea ideii esențiale (a ipotezei) răspunde întrebării „ce anume voi spune despre subiectul ales?”. Altfel spus, ipoteza centrală a discursului este generată de perspectiva proprie pe care o proiectează individul asupra subiectului abordat. Chiar în cazul unui discurs descriptiv, care poate părea perfect neutru unui neavizat, atitudinea perfect neutră a emițătorului este indezirabilă. Se poate avansa ca ipoteză o afirmație cum ar fi „chestiunea abordată este extrem de complexă și dificil de tranșat” sau „înțelegerea subiectului abordat este dificilă astfel că sunt necesare o descriere și explicații detaliate”. Sub nici o formă însă nu se poate transmite prin intermediul unui text/discurs ideea că „nu am nici o opinie față de acest subiect, mă lasă perfect indiferent și mă voi mulțumi doar să îl descriu”.

Pe scurt, problema poate fi expusă astfel: formularea ipotezei este echivalentă, practic, cu fixarea unui obiectiv; absența unui astfel de obiectiv transformă redactarea/rostirea discursului într-o rătăcire debusolată printre idei și cuvinte, care va provoca disprețul sau, cel mult, compasiunea receptorului.

² v. pentru acest subiect Vasile Florescu. *Retorica și neoretorica. Geneză, evoluție, perspective*, București, Editura Academiei, 1973.

³ Vom utiliza termenul *discurs* în accepțiunea sa cea mai largă, aceea în care este echivalent cu *textul*. Avem în vedere așadar discursuri de orice natură, orale sau scrise, de orice dimensiune, emise în orice conjunctură. Esențiale pentru calitatea lor de text/discurs rămân coeziunea textuală și orientarea spre receptor.

b) **documentarea** este indispensabilă tocmai pentru a se putea îndeplini operațiunea următoare:

c) **identificarea argumentelor și a exemplelor** prin care va fi susținută ideea centrală. Este evident că vor fi selectate argumentele cele mai concludente și exemplele cele mai relevante pentru atingerea obiectivului.

2. Dispoziția (lat. *dispositio*) privește structura internă a textului, modul în care sunt ordonate ideile (argumentele, exemplele). În fond, prevăzând această etapă, oratorii antici au atras atenția asupra imperativului de a **proiecta textul**, de a construi un plan preliminar, astfel încât elaborarea ulterioară să nu stea sub semnul improvizației. Foarte concret, este subliniat un aspect care, iarăși, poate părea banal, dar este foarte adesea neglijat: înainte de a emite un discurs, este bine să alcătuiști un „plan de idei”, așa cum te-a învățat Doamna Învățătoare, chiar dacă acum ai treizeci de ani și crezi că a rosti sau a scrie un discurs/text este o activitate care nu îți ridică nici o problemă..

Potrivit aceluiași autori în structura unui discurs trebuiau incluse patru părți. Avem de-a face, dacă actualizăm opinia anticilor, cu elemente care se vor regăsi în discurs, chiar dacă nu în această ordine:

a) **Exordiu** (lat. *exordium*) – plasat la începutul discursului are rolul să stârnească interesul, să capteze atenția auditoriului, dacă este să traducem expresia *captatio benevolentiae* în spiritul, iar nu în litera ei. Exordiu poate avea o dimensiune emoțională (introducerea face apel la latura afectivă a auditoriului) sau una rațională (prin care se urmărește, de exemplu, justificarea alegerii temei de către emițător.) Evident, emițătorul va trebui să acorde atenție modului în care accentuează una sau alta dintre aceste dimensiuni.

b) **Narațiunea** (*narratio*) – are ca obiectiv expunerea faptelor a conjuncturilor care circumscriu discursul. Reamintim pe scurt că oratoria a fost întâi o artă⁴ și abia apoi a devenit obiectul unei discipline. Era practică, cum se știe, în special, de către oamenii politici sau de către avocați în adunările obștești care aveau loc în agora sau în forum. În

⁴ În Grecia antică, termenul *artă* avea nuanțe diferite față de accepțiunea actuală. Era echivalent cu *techne*, o noțiune care se referea atât la dimensiunea estetică a produselor artistului cât și la cea pragmatică. Altfel spus, viza atât harul, înzestrarea artistului, cât și efortul și priceperea depuse în munca sa (*profesionalismul*, cu un termen din zilele noastre).

astfel de circumstanțe, era evident că vorbitorii, fie ei politicieni sau avocați, trebuiau să descrie împrejurările care au generat discursul și față de care urmează să își exprime opinia.

Preocuparea pentru includerea *narațiunii* în discurs este cât se poate de actuală. Într-un discurs care abordează o chestiune de interes public (fumatul, consumul de droguri, reducerea pensiilor, federalizarea Europei etc.) sau care acuză sau apără un inculpat, este determinant modul în care sunt prezentate faptele înainte de a avansa și susține propria opinie. La fel se întâmplă și în cazul unui discurs științific, unde este indicat să fie evocat, oricât de succint, stadiul cercetării în ce privește subiectul abordat, texte care au apărut anterior pe aceeași temă, circumstanțe care au potențat interesul public pentru subiectul abordat etc (este vorba, de fapt, tot de împrejurările în care se naște textul și care îl condiționează).

c) Confirmația (*confirmatio*) – este partea cea mai consistentă a textului, deoarece conține argumentele care susțin ipoteza. Ni se atrage atenția asupra necesității de a căuta ordonarea optimă a acestora și de a evidenția conexiunile logice dintre unitățile argumentative și dintre acestea și ipoteza centrală a textului. Nu mai puțin importantă este preocuparea pentru identificarea și combaterea unor posibile contraargumente pe care vreun receptor atent (sau unul ostil) ni le-ar putea aduce.

d) Perorația (*peroratio*) – este o parte a discursului, plasată în general la sfârșit, care se concretizează printr-o recapitulare cu accent pe liniile de forță ale discursului și, deopotrivă, prin apelul (recomandat) la subiectivitatea receptorului.

Este recomandat acest apel la subiectivitate întrucât acțiunea persuasivă trebuie să se adreseze atât rațiunii cât și afectivității. Spre exemplu, într-un discurs despre efectele poluării sau ale încălzirii globale se poate descrie sau se poate prezenta vizual imaginea unor animale marine moarte pe țărmul oceanului; de asemenea, se poate recurge la imagini elocvente într-o pledoarie pentru valori tradiționale pe cale de dispariție... Imaginile vor sensibiliza receptorii, se vor întipări în memorie și vor eficientiza așadar discursul.

3. Elocuția (lat. *elocutio*). Are în vedere dimensiunea estetică a discursului, stilul adoptat și figurile de stil la care se recurge pentru a conferi un plus de forță persuasivă discursului.

Două aspecte sunt implicate aici: întâi, este vorba de adaptarea la contextul în care se află emițătorul și, în consecință, de măsura în care își cenzurează sau își expune subiectivitatea. În al doilea rând, dacă se optează pentru un discurs subiectivizat, utilizarea figurilor retorice⁵ va trebui să fie de asemenea controlată cu atenție, adaptarea la context și la așteptările publicului fiind și în acest caz obligatorie. În legătură cu acest subiect, trebuie subliniată aici o idee care contrazice o foarte răspândită prejudecată: figurile retorice (mai cunoscute ca figuri de stil) nu sunt, așa cum se spune foarte adesea, instrumente de „înfrumusețare” a limbajului, ci **forme de eficientizare a discursului**. Pentru a lămuri pe scurt această chestiune, este util să ne reamintim aici un subcapitol dintr-un text mai vechi pe care l-am scris tot în scop didactic:

Stilul. Figurile de stil din perspectivă pragmatică⁶

Am arătat că vorbirea presupune un act de creare de semnificații, de utilizare a limbii într-o manieră strict specifică, adecvată contextului și receptorului. Stilul individual constă, din acest punct de vedere, în inventarul de forme specific individuale, de utilizare a limbii. Stilul este, practic, expresia libertății exercitate înăuntrul limitelor trasate de codurile limbii. „Stilul nu constă în libertatea de a spune altfel, ci în libertatea de a spune altceva. Stilul este o surpriză gramaticală, numai în măsura în care exprimă o noutate spirituală. [...] Stilul se abate de la banal, nu de la gramatical. [...] Conotația cuvintelor nu vine din afara vorbitorului, ci rezultă din transformarea trăirilor lui în semnificație verbală.”⁷

În termenii lui Roland Barthes, stilul individual se regăsește la cel de-al doilea nivel de semnificare a limbii: cel dintâi este nivelul denotației, iar cel de-al doilea aparține conotației mitului și metaforei⁸. Este nivelul unde se concretizează lingvistic expresia personalității și orientarea spre celălalt, intenția de comuniune și nu doar de comunicare. De aceea, considerăm că din punct de vedere pragmatic, artificiile stilistice (figurile de stil) sunt **forme de potențare a cooperării**, și forme de eficientizare a procesului de comunicare. (Facem precizarea că utilizăm notiunea de *figuri de stil* în sensul cel mai larg, care cuprinde atât figurile limbajului, cât și figurile retorice, adică – atât metaplasme și metataxe, cât și metasememe și metalogisme⁹.) A utiliza o metaforă sau un epitet, a recurge la ambiguități voluntare, eufemisme, formulări ironice, expresii eliptice, interogații sau exclamații retorice etc. Presupune, deopotrivă, un gest de exhibare a propriei subiectivități (de sinceritate) și o apreciere implicită la adresa receptorului, căruia îi transmiți astfel încrederea ta în capacitatea lui de a interpreta corect mesajul. Se poate conchide, așadar, că preocuparea pentru stil și adecvarea acestuia la condițiile

⁵ vezi, pentru o prezentare pe larg a figurilor de stil, Pierre Fontanier. *Figurile limbajului*, traducere și prefață de Antonia Constantinescu, București, Univers, 1977.

⁶ Cap. „Comunicare verbală și non-verbală”, în vol. *Științe ale Comunicării. Note de curs*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2005

⁷ Henri Wald. *Expresivitatea ideilor*, Cartea Românească, București, 1986, pp. 128-129

⁸ apud John Fiske, *op. cit.*, pp 113-125

⁹ *Dicționar de termeni literari*, Editura Academiei, București, 1976

concrete ale enunțării, potențează imaginea emițătorului și relația instituită cu receptorul, contribuind la optimizarea actului de comunicare.

4. Memoria (lat. *memoria*). În sens restrâns, se referă la bagajul de cunoștințe (exemple, idei și teorii consacrate, citate celebre etc) acumulat în memoria emițătorului și aflat la dispoziția acestuia pentru a putea susține unul sau altul dintre argumentele expuse. Pe scurt, era vorba de ceea ce astăzi se numește, cu un termen generic, cultura generală a individului, derivată dintr-un lung și perseverent efort de auto-instruire. Trebuie să extindem însă și de această dată, spunând că utilizarea unor astfel de exemple, imagini, citate etc era și este o modalitate de potențare a forței persuasive a discursului, așa cum am arătat la punctul 2.

5. Acțiunea (lat. *actio* sau *pronuntiatio*). Acest canon al retoricii prevedea congruența optimă a dimensiunii verbale a discursului cu cea nonverbală. Altfel spus, oratorii antici au conștientizat (cu mult timp înainte de cercetătorii actuali) importanța pe care o au mijloacele paraverbale și cele nonverbale¹⁰ în comunicare. Se impune imediat imperativul de a controla cu maximum de atenție toate mesajele transmise prin aceste mijloace (asemenea unui actor), pentru ca ele să completeze mesajul verbal.

¹⁰ O foarte utilă prezentare a acestor mijloace oferă Septimiu Chelcea și colaboratorii: Septimiu Chelcea, Loredana Ivan, Adina Chelcea. *Comunicarea nonverbală. Gesturile și postura*, București, Comunicare.ro, 2005

Capitolul II

Etapele elaborării unei lucrări științifice

Aceste etape sunt, pe de o parte, derivate din principiile retorice pe care le-am prezentat succint mai sus. Pe de altă parte, ele au fost tratate în textul¹¹ pe care l-am mai citat până acum. Le reamintim aici pe scurt:

- delimitarea fermă a propriului punct de vedere sau, altfel spus, **stabilirea ipotezei**, a nucleului de sens al textului.

- **documentarea**: identificarea setului de argumente, teorii sau opinii ce pot sprijini sau infirma punctul de vedere pe care l-am prevăzut prin intermediul ipotezei fundamentale a lucrării. Trebuie reamintit că prin documentare se înțelege apelul la surse bibliografice dintre cele mai relevante dar, când situația o impune (în cazul unui text oral), documentarea poate consta și într-o operațiune de *brainstorming*, căutare în „fișierele” proprii noastre memorii.

- **proiectarea**: constă în ordonarea optimă a argumentelor și a exemplelor. Din păcate, sunt foarte mulți aceia care consideră elaborarea unui text un proces foarte simplu, care le este perfect la îndemână, fără prea mult efort intelectual. Nimic mai greșit. E oarecum ciudat că, în timp ce oricine gătește un preparat nou **gândește/ proiectează** rețeta (ingrediente, proporția lor etc.), oricine concepe o haină nouă **gândește/ proiectează** haina înainte de a pune mâinile la treabă, oricine construiește o casă o **gândește/ proiectează** înainte de a pune mâna pe lopată, ei bine, sunt prea puțini aceia care **gândesc/ proiectează** un text înainte de a pune mâna pe stilou sau, mă rog, pe tastatură.

Oare, să proiectezi textul, să faci un plan de idei (cum ne-a învățat pe toți Doamna Învățătoare) este o operațiune care ne lezează stima de sine? Vanitatea, eventual, infatuarea poate fi lezată, dar nu stima de sine, care e perfect compatibilă cu modestia. Pragmatic vorbind, alcătuirea unei schițe preliminare a textului este o operațiune foarte utilă, în care intelectul e concentrat asupra structurii, asupra ordinii în care dispunem ideile și asupra conexiunilor logice între acestea. În urma unei astfel de operațiuni,

¹¹ Cap. „Comunicare verbală și non-verbală”, în vol. *Științe ale Comunicării. Note de curs*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2005

dispunem de scheletul lucrării, fapt care ne permite să ne concentrăm asupra etapei ulterioare, aceea a redactării.

- **realizarea efectivă a textului:** sarcina primordială aici este aceea de a găsi expresia verbală adecvată pentru ideile/ opiniile stabilite în schița de care am vorbit imediat mai sus.

- **revizia:** adeseori trecută cu vederea, este obligatorie, pentru a remedia erori de orice natură apărute pe parcursul etapelor precedente. În ciuda aparențelor, revizia nu e aplicabilă doar textelor scrise; și atunci când vorbești, ești obligat să fii primul care sesizează și corectează posibile defecțiuni ale propriului discurs.

Capitolul III

Definiția și caracteristicile unei lucrări științifice

Vom reține în primă instanță, deși poate părea o afirmație banală, că o lucrare științifică este un act de comunicare, fapt care presupune că:

a)Exprimă personalitatea autorului, formația intelectuală, gradul de instrucție, capacitatea de analiză și de sinteză, coerența gândirii și a rostirii. Pe scurt, lucrarea vorbește elocvent despre cel care a scris-o

b) Este adresată unui număr oarecare de receptori, al căror profil trebuie cunoscut și asumat ca atare de către autorul lucrării. Pentru a lămurii simplu această aspect, vom observa că unul și același conținut teoretic va fi exprimat în manieră diferită într-o revistă științifică specializată față de o revistă destinată publicului larg.

E bine să reamintim aici o chestiune importantă pe care am tratat-o în volumul mai vechi invocat mai sus¹²: natura dialogică a discursului și principiul orientării spre receptor:

Natura dialogică a textului. Principiul cooperării

Sublinierea aceasta atât de fermă a naturii dialogice a limbajului a fost confirmată, cum am spus, ulterior, de accentul pus de lingviști asupra dimensiunii comunicative a limbajului. În același timp, concepția exprimată mai sus implică următoarele:

- actul emiterii mesajului, al producerii textului de orice tip (de orice dimensiune, elaborat sau spontan, scris sau vorbit etc.) este strict condiționat de viitorul act al receptării. Întreaga construcție textuală este destinată receptării, adică înțelegerii, fapt care, conștientizat sau nu, influențează decisiv procesul de producere al textului.

- dacă înțelegem actul emiterii ca pe un proces de creare de semnificații, actul receptării nu poate fi văzut altfel decât ca un proces de re-creare a sensului. Cazul ideal este acela în care mesajul re-creat de receptor coincide sau este foarte apropiat de mesajul emis.

- pentru aceasta sunt necesare: calități adecvate ale receptorului; existența unei relații corecte, astfel încât mesajul să nu fie deformat de factori subiectivi; o anumită construcție a mesajului care să includă indicații de interpretare corectă și să fie în acord cu contextul și cu profilul și așteptările receptorului.

Toate acestea condiționează o accepțiune autentică a comunicării, definită ca demers comun de semnificare și bazată, prin urmare, în mod necesar pe un **principiu al cooperării**.

¹² Cap. „Comunicare verbală și non-verbală”, în vol. *Științe ale Comunicării. Note de curs*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2005

Principiul cooperării

Paul Grice este cel care a statuat acest principiu, în *Logique et conversation* (1975)¹³, subordonându-i patru „maxime”, norme fundamentale ce trebuie să guverneze actul comunicării:

1. **maxima cantității**: impune vorbitorului să ofere o cantitate suficientă, dar nu excesivă de informații.
2. **maxima calității**: prevede obligația de a oferi informații adevărate și relevante.
- 3 **maxima relației**: impune adecvarea la subiect, evitarea divagațiilor și a amănuntelor neesențiale.
- 4 **maxima modalității**: impune o exprimare clară, fără ambiguități generatoare de confuzii.

Formulăm **definiția lucrării științifice**, pentru a inventaria, apoi, caracteristicile care îi sunt proprii: *lucrarea științifică este produsul unui demers argumentativ/persuasiv menit să avanseze o ipoteză teoretică limpede formulată, să o întemeieze printr-un șir de argumente și să dobândească interesul și adeziunea receptorului prin validitatea argumentelor, prin rigurozitatea construcției teoretice și prin calitățile stilului individual.*

Caracteristicile unei lucrări științifice

1. **Are calitățile esențiale ale unui text**: corență, coeziune, elocvență.
2. **Are unul sau mai mulți autori limpede precizați**. Din păcate, în ciuda faptului că pare superflua, este o mențiune necesară din cauza unor tendințe actuale din lumea științifică.

Cazul lucrărilor cu **autor unic** este simplu: numele lui specificat pe copertă asigură că lucrarea îi aparține în întregime.

Avem apoi **cazul lucrărilor elaborate sub coordonare**: pe copertă și în documentele bibliotecilor va apărea numele coordonatorului, urmat de precizarea în paranteză (*coordonator*) sau (*coord.*) Acesta inițiază proiectul, propune ipoteza fundamentală sau perspectiva unificatoare, reunește și ordonează contribuțiile individuale, controlează/ îndrumă procesul de elaborare și scrie, cel puțin, Introducerea

¹³ apud Reboul; Moeschler. *op. cit.* pp 46-48

lucrării). Chestiunea importantă este, în cazul unei astfel de lucrări, precizarea contribuției individuale a fiecăruia dintre membrii colectivului coordonat, fie pe pagina de titlu, fie la fiecare capitol în parte.

Lucrările colective sunt realizate de un număr oarecare de co-autori, al căror nume apare pe copertă într-o ordine pe care o convin ei înșiși. Dacă situația permite, trebuie precizat autorul fiecăruia dintre segmentele textului; dacă nu, este recomandabil ca, printr-o notă preliminară, să fie precizată contribuția fiecăruia dintre co-autori.

3. Este originală. Două aspecte trebuie discutate aici :

A) Originalitatea nu presupune neapărat tratarea unui subiect/ a unei teme care nu au mai fost abordate de nimeni până acum. Ar fi, de fapt, irealizabilă o astfel de intenție. O lucrare este originală dacă:

- a) asimilează, expune în manieră personală și nuanțează informații științifice existente;
- b) ordonează, explică și/sau comentează informații teoretice existente (compilații, antologii, istorii);
- c) interpretează concepte sau teorii consacrate în domeniul dat;
- d) corectează sau combate una sau mai multe perspective teoretice expuse anterior de alți autori;
- e) promovează și susține o perspectivă proprie asupra unei chestiuni teoretice din domeniul dat.

B) Originalitatea presupune, în schimb, onestitate intelectuală. **Plagiatul** (lat. *plagio, plagiarius*) sub orice formă s-ar manifesta, este inadmisibil într-o lucrare științifică. Originalitatea presupune că textul este, în întregime, produsul eforturilor proprii. Cu sentimentul că grăim în pustie, trebuie totuși să subliniem că plagiatul trebuie condamnat și exclus din viața științifică, nefiind altceva decât o formă gravă de furt care trădează neputința și imoralitatea hoțului.

Plagiatul se manifestă sub următoarele forme :

-reproducerea exactă a unor texte sau fragmente de texte care aparțin altor autori, fără încadrarea textului între ghilimele și fără precizarea imediată a sursei prin notă de subsol

sau notă în text. (texte sau fragmente de texte de orice dimensiune, scrise pe orice tip de suport sau făcute publice prin expunere orală);

-traducerea proprie a unui text sau fragment de text conceput într-o limbă străină de către un alt autor, dacă traducerea nu e încadrată între ghilimele și sursa nu e indicată;

-rezumarea sau reformularea tacită (nedeclarată ca atare) a ideilor dintr-un text ce aparține altui autor.

4. Are un obiect recognoscibil și susceptibil de a fi tratat în manieră rezonabilă (după cum avertizează Umberto Eco). Vom alege așadar spre dezbatere subiecte care pot fi susținute cel puțin satisfăcător din punct de vedere științific. Este, de pildă, prea puțin recomandabil să ne propunem să discutăm subiecte cum ar fi utilizarea parapsihologiei în comunicarea politică sau așa-numita publicitate subliminală.

5. Este subordonată unei discipline științifice sau are un caracter interdisciplinar. În ambele cazuri, statutul deliberat impus lucrării trebuie precizat în introducere și are consecințe asupra structurii și asupra limbajului utilizat.

6. Avansează ipoteze relevante (interesante), probabile și limpede formulate. Așa cum am arătat deja, formularea ipotezei este o operațiune de extremă importanță în procesul de elaborare a unei lucrări. Motivul este evident: ipoteza fundamentală se constituie în factorul principal de coeziune a textului, câtă vreme acestei ipoteze urmează să i se subordoneze toate secvențele textului.

7. Ipotezele avansate sunt sprijinite consistent atât prin documentarea prealabilă, cât și prin rigurozitatea construcției teoretice expuse în lucrare.

8. Are un caracter cel puțin parțial teoretic.

Sunt două aspecte care trebuie discutate aici:

a) Formulează, explică, analizează chestiuni teoretice. Altfel spus, examinează un aspect al realității (și) din perspectivă teoretică. Spre exemplu, un text de lege nu este o lucrare științifică, dar o lucrare care analizează unul sau mai multe texte de lege este

științifică. O campanie de PR realizată în favoarea unei firme nu intră în categoria textelor științifice, în vreme ce o lucrare care examinează o astfel de campanie este științifică. Este util să amintim aici că substantivul „teorie” provine din *theorein*, care în greaca veche însemna „a privi, a observa, a contempla, a examina”.

b) O a doua chestiune implicată este aceea a relației dintre „teorie și practică” în științele socio-umane. Trebuie remarcat din start că o astfel de relație nu trebuie stabilită, ci trebuie evidențiată, întrucât ea există întotdeauna. Nu există nici o opinie, nici un principiu de ordin teoretic care să fie rupt de realitate decât dacă este o aberație. Cu alte cuvinte, nu există și nu poate fi conceput un divorț între abstract și concret, așa cum pretinde o prejudecată nocivă tot mai răspândită. Un grad mare de abstracțiune al unei afirmații teoretice nu presupune un grad mare de îndepărtare față de realitatea concretă, ci un grad mare de cuprindere al acesteia. Tocmai de aceea, cum am spus, o lucrare nu trebuie să instituie relația dintre teoretic și concret/ empiric (nu „practic” cum greșit se spune); trebuie să probeze și/ sau să evidențieze acea relație.

În altă ordine de idei, specificul însuși și obiectul de studiu al științelor socio-umane impun ca o lucrare științifică din acest domeniu să investigheze teoretic o chestiune și să verifice aspectele teoretice în realitatea concretă. Nu este aici de nejustificata distincția între o „parte teoretică” și o „parte practică”. Problema se pune altfel: o lucrare propune o ipoteză/ o perspectivă care este examinată/ întemeiată în plan teoretic și în plan empiric. Ponderea celor două planuri în lucrare este variabilă în funcție de specificul lucrării, de intențiile autorului.

Prin urmare, nu vom mai vorbi despre o „parte practică”, pe care o adăugăm părții teoretice. În fond, toată lucrarea este practică!, dacă renunțăm la o altă prejudecată păguboasă care presupune că activitatea creierului, gândirea generatoare de *teorie* nu este o activitate practică. Vom vorbi despre *cercetare empirică* sau *studiu de caz*. Rostul acestora este acela de a verifica validitatea ipotezei și a argumentelor teoretice și în planul empiric.

Trebuie repetat și subliniat: rolul cercetării empirice este acela de a arăta legătura insolubilă dintre teorie și realitatea imediată. De asemenea, este de repetat și de subliniat faptul că abstracțiunile nu presupun „ruperea de realitate”, ci concentrarea și cuprinderea acesteia.

9. Utilizează metode de cercetare consacrate în domeniul științelor socio-umane.

Aici, nu vom intra în detalii întrucât sunt aspecte teoretice tratate sistematic de o disciplină subordonată sociologiei, disciplină care inventariază și descrie minuțios metodele calitative și cantitative de cercetare ale câmpului social. Recomandăm aici lucrările colegilor noștri: Ioan Hosu. „Metode de cercetare în Științele Comunicării”, în vol. *Științe ale Comunicării*, Cluj-Napoca, Accent, 2005 ; Cosmin Marian. *Metode calitative de cercetare în științele sociale*, Cluj-Napoca, Accent, 2005 sau alte tratate de metodologie a cercetării științifice.

10. Respectă întru totul normele lingvistice în vigoare.

Nu prea sunt multe precizări de făcut la acest capitol. În paginile următoare vom prezenta un inventar selectiv al greșelilor mai frecvente comise de vorbitorii de limbă română. Este un singur lucru de specificat aici: greșelile provocate de necunoașterea normelor lingvistice sunt intolerabile într-o lucrare științifică de orice tip. Cei care se scuză spunând că sunt greșeli de tehnoredactare, făcute din grabă, cum e vorba, nu au cum să convingă. Nu poți să pui pe seama „grabei” dacă scrii „vi-am spus” în loc de forma corectă „v-am spus” și exemplele pot fi înmulțite, din păcate, cu nemiluita.

11. Respectă calitățile fundamentale ale stilului științific.

Stilul științific se delimitează net de **stilul artistic** (care presupune libertate deplină, permite încălcarea deliberată a normelor, sfidarea logicii comune etc.) și de **stilul colocvial** (care este determinat de conjucturi, de competența lingvistică, de relația inter-umană).

Stilul științific presupune:

- a) **coerență și coeziune:** ordonare logică a secvențelor textului, principiul orientării spre receptor, concretizarea grafică și lingvistică a conexiunilor logice;
- b) **obiectivitate:** trebuie subliniat faptul că obiectivitatea nu presupune suprimarea subiectivității, cenzura totală a propriei personalități în procesul de elaborare a textului. O astfel de pretenție ar fi, oricum, irealizabilă în științele socio-umane și ar fi, în plus,

indezirabilă. Obiectivitatea implică selecția și prezentarea onestă a opiniilor teoretice și a faptelor discutate, evitarea deformărilor intenționate și a scoaterilor din context;

c) **proprietate și precizie** în utilizarea terminologiei științifice adecvate. Autorul unei lucrări are obligația de a cunoaște conceptele, noțiunile pe care le utilizează, să opteze pentru o anumită accepțiune a acestora dacă există mai multe și să justifice opțiunea, în sfârșit – să definească unele concepte proprii pe care le propune.

Ca exemple negative, putem invoca aici două nume consacrate în Științele comunicării. De pildă, Alex Muchielli își intitulează volumul *Arta de a influența*, iar pe tot parcursul acestuia vorbește despre forme de manipulare, ignorând faptul că cele două noțiuni nu sunt deloc sinonime. Evident, nu oferă definiția nici uneia dintre ele. Să mai observăm, fără a fi răutăcioși, că nu justifică în nici un fel titlul, adică – faptul că influența/ manipularea ar fi „artă”. Charles Larson comite cam același tip de eroare când confundă *persuasiunea* cu *manipularea*.

Un exemplu pozitiv ar fi, în schimb, acela al lui Eric Berne, care precizează foarte limpede înțelesul particular pe care îl dă noțiunilor *adult*, *părinte*, *copil*, delimitându-le net de înțelesul lor comun. Un alt bun exemplu este al lui Mircea Eliade care precizează ferm în lucrările sale semnificația noțiunilor *religiozitate*, *sacru*, *profan* și este consecvent când le utilizează. În aceeași ordine de idei, e bine să definești, ca psiholog sau sociolog, semnificația specifică a noțiunii de *internalizare*, conștient fiind de faptul că, în Științele Economice are o altă accepțiune. Evident, exemplele ar putea continua la nesfârșit, dar cele pe care le-am dat sunt suficiente;

d) **consecvența** privește stilul adoptat (personal/ impersonal), adică – gradul de implicare, deliberată și asumată, a propriei subiectivități în textul elaborat. În al doilea rând, retrimitem la punctul imediat anterior, unde am vorbit de necesara consecvență în utilizarea termenilor științifici;

e) **claritatea** vizează imperativul de a căuta forma optimă a expresiei lingvistice, evitarea ambiguităților, a confuziilor etc.;

f) **concizia și simplitatea**: exprimarea simplă și economicoasă este soluția cea mai elegantă și eficientă (**contrar tuturor prejudecăților și „trendurilor”!!!**).

12. Are un aparat critic alcătuit cu respectarea normelor academice. Vom trata mai jos aspectele implicate de aparatul critic al unei lucrări.

Capitolul IV

Corectitudinea lingvistică. Inventar selectiv al erorilor lingvistice frecvente

Este oportună precizarea preliminară a ideii prezente implicit în titlul acestui capitol. Nu putem avea pretenția să înșirăm și să explicăm toate greșelile de limbă care pot fi întâlnite în exprimarea publică a celor care vorbesc româna, de la universitari la un reporter al unui ziar local din orașelul X. Intenția noastră este aceea de a atrage atenția asupra unui fenomen extrem de nociv și asupra modalităților foarte simple de a-l combate: să gândești și/ sau să consulți pe cineva autorizat. În ultimă instanță, s-ar putea spune că starea jalnică a limbii române scrise sau vorbite actualmente nu e cauzată atât de un deficit de inteligență, cât de un deficit de efort individual. Un efort minim, date fiind posibilitățile actuale de informare. Urmează inventarul propus :

I. Erori sintactico-morfologice

1. Omissione a flectivului **pe** înaintea pronumelui relativ care.

În cazul oricărui complement direct, regula spune că, dacă acesta e reluat sau anticipat printr-un pronume personal, este obligatoriu însoțit de flectivul *pe*.

Ex.: L-am întâlnit pe amicul meu.

Pe aceștia, i-am anunțat abia ieri.

Or, relativul *care* cu funcție de complement direct este întotdeauna reluat, prezența flectivului *pe* fiind obligatorie. Va fi corect, prin urmare:

Ex.: Cartea pe care am citit-o (și nu „Cartea care am citit-o.”)

2. **Anacolutul**: întreruperea continuității sintactice (în general, prin modificarea cazului unui pronume cu funcționare anaforică)

EX: Nu știi alții cum sunt, dar eu, când mă gândesc la..., parcă **mi** saltă și acum inima...;

EX: Turiștii care au vizitat mănăstirea și au participat la slujbă **le**-a plăcut...

Corect este, în primul exemplu, fie *...dar mie, când*, fie *...parcă simt cum îmi saltă...*; în al doilea exemplu e corect să punem subst. în Dativ, *turiștilor*, pentru a fi în acord cu pronumele le.

3. **Dativul și Genitivul analitic:** cele două cazuri au desinențe specifice (Mariei, băiatului, lui Grigore) sau au prepoziții specifice (*grație, datorită, mulțumită* pentru Dativ; *din cauza, împotriva, înaintea, deasupra, în jurul, împrejurul...* pentru Genitiv).

Greșeala constă în a apela la forme flexionare specifice Acuzativului:

EX: I-am transmis **la** Marius

EX: Am trimis invitația **la** toți prietenii...

EX: S-au dezumflat roțile **la** mașină

4. Greșeli de acord gramatical

a) acordul adjectivului cu substantivul. Greșelile cele mai frecvente privesc acordul cazual al adjectivului cu substantive în genitiv sau dativ.

Ex.: În urma unei discuții aprinse, presărată cu invective...

CORECT: În urma unei discuții aprinse, presărate cu invective...

Ex.: Datorită întârzierii, cauzată de...

CORECT: Datorită întârzierii, cauzate de...

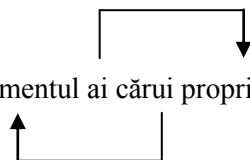
b) acordul articolului genitival cu substantivul. Norma prevede că articolul se acordă cu termenul ce desemnează obiectul sau obiectele posedate. Sunt, prin urmare, incorecte formulări de tipul:

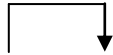
Ex.: Corul și orchestra de cameră a Casei de Cultură...

CORECT: Corul și orchestra de cameră ale Casei de Cultură...

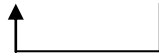
Numeroase greșeli apar atunci când articolul genitival însoțește pronumele relativ *care*, situație ce impune așa-numitul „acord încrucișat”. Regula rămâne aceeași: articolul se acordă cu obiectul posedat, iar relativul – cu termenul ce desemnează posesorul.

Ex.: Apartamentul ai cărui proprietari...

Ex.: Clădiri a căror arhitectură...

c) acordul adjectivului pronominal de întărire. Utilizarea acestor adjective este marcată de numeroase greșeli, cauzate de necunoașterea formelor flexionare. Reamintim, de aceea, aceste forme în tabelul de mai jos:

SINGULAR		
	FEMININ	MASCULIN
PERS I	însămi	însumi
PERS II	însăți	înșuți
PERS III	însăși	înșuși
PLURAL		
	FEMININ	MASCULIN
PERS I	însene	înșine
PERS II	însevă	înșivă
PERS III	înseși	înșiși

5. Greșeli privind scrierea cu cratimă („liniuța de unire”)

Atenție la diferența, inclusiv grafică, dintre cratimă și linia de pauză (explicativă)!/

Liniuța de unire este, de fapt, linie de separare: are rolul de a **separa grafic** cuvinte care sunt **legate fonetic** (pronunțate împreună). Majoritatea cazurilor implică forme neaccentuate ale pronumelui personal sau reflexiv. Aceste forme trebuie identificate ca atare și separate de celălalt cuvânt care le stă alături.

E o regulă foarte simplă aceea care reglementează „scrierea cu liniuță”: când avem **două** cuvinte, le separăm prin cratimă.

Ex.: În „v-ar plăcea” avem pronumele personal **v-** și auxiliarul **-ar**.

Ex.: În „a-ti face datoria” avem auxiliarul **a-** si pronumele reflexiv **-ti**.

Ex.: În schimb, în „ați făcut”, **ati** e un singur cuvânt (verb auxiliar) și se scrie ca **un** cuvânt, adică „legat”.

Ex.: **va** face vs **v-a** spus

Ex.: **i-a** văzut vs **ia** tot ce poate

Ex.: **nu-l** supăra vs meci **nul**

6. Greșeli la scrierea cu doi „i”. Erori frecvente apar mai ales în cazul substantivelor și adjectivelor terminate, la singular nearticulat, în consoană + l sau r + u (*codru, arbitru, socru, albastru etc.*). Dificultatea apare datorită pronunției identice a formelor de plural articulat și nearticulat. Formele articulate se scriu cu doi **i** (unul este desinența, iar al doilea e articol) și le distingem prin analogie cu singularul.

Ex.: Au fost prezenți mai mulți miniș**tri**... (la singular: un minist**ru**)

Ex.: Miniș**trii** au fost prezenți... (la singular: minist**ru**l)

7. Scrierea cu trei „i”: aceste cazuri se lămuresc după aceleași principii ca mai sus, cu mențiunea că primul din sirul celor trei „i” face parte din rădăcina cuvântului.

Ex.: Rădăcina cuvântului *fiu* este **fi-**; Pluralul nearticulat este **fii** (al doilea „i” este desinență de plural), iar pluralul articulat este **fiii** (al treilea „i” este articol)

Același regim au cuvinte ca *propriu, macaragiu, copil etc.*

7. Greșeli în flexiunea cuvintelor compuse: este vorba de cuvinte compuse prin alăturare, cu sau fără cratimă. Regula simplă spune că, în aceste cuvinte compuse, este variabil termenul regent, cel subordonat fiind invariabil. Sunt corecte, prin urmare, forme ca acestea: *nou-născuți, drept credincioși, prim-ministrului, rău-platnici etc.*

8. Încadrarea greșită a unor verbe în funcție de conjugare. Este cazul, mai ales, al verbelor *a părea, a apărea, a plăcea*, care sunt verbe de conjugarea a II-a, identificate prin terminația **-ea**. Modul condițional-optativ al oricărui verb și timpul viitor al modului indicativ se construiesc cu verbul auxiliar alăturat formei de infinitiv a verbului conjugat (infinitivul scurt) ca în exemplul „aș pleca”. Prin urmare, formele corecte vor fi: *mi-ar plăcea, va plăcea, ar părea, va apărea*.

II. Erori lexicale, generate de necunoașterea formei corecte, justificate etimologic.

-*repercusiune* este corect pentru că provine din latinescul *repercussio*, care înseamnă „răsfângere, reflexie”;

-*oprobriu* este corect pentru că provine din latinescul *opprobrium* („insultă, jignire”)

-*delincvent* are n-ul din mijloc pentru că, în latină, avem verbul *delinquo* – „a greși”

Nu se pot înșira aici toate cuvintele care pun probleme de acest fel. Dar se poate spune că avem obligația să consultăm surse credibile de fiecare dată când avem dubii în privința formei corecte a unui cuvânt.

III. Erorile semantice au drept cauză necunoașterea sensului unui cuvânt și sunt, din păcate, tot mai numeroase în limba română. Inventariem câteva exemple:

-sufixul **-il** adăugat unui adjectiv (provenit din participiu) are înțelesul „care poate fi...”. Prin urmare, *palpabil* înseamnă „care poate fi palpat/ pipăit/ simțit”. În consecință, sunt incorecte (pleonastice) exprimări ca acestea: *poate fi realizabil, poate fi dezirabil* etc.;

-*din cauza...*, *din pricina...* sunt locuțiuni prepoziționale utilizabile în cazul în care avem consecințe negative ale acțiunii substantivului pe care îl precedă; *grație, datorită, mulțumită* sunt prepoziții care apar în cazul unor consecințe pozitive ale acțiunii substantivului. E corect să spui „am eșuat din cauza adversarilor” sau „am reușit datorită prietenilor” și e incorect „calitățile sale sunt cauzate de...”;

-cuvintele înșirate în continuare sunt foarte adesea utilizate greșit pentru că nu li se cunoaște sensul. Nu e cazul să îl precizăm aici, sunt dicționare destule care precizează sensul acestor cuvinte: *fortuit, formal, original, originar, familiar, familial, fatal, patetic, expertiză, a aplica, locație, patetic, fatal, profesional* ș.a.m.d.

Tot aici, trebuie amintite unele nonsensuri (exprimări ilogice) care apar frecvent în exprimarea vorbitorilor de limbă română. Cele mai multe apar (îmi pare rău să o spun) din cauza unei minți prea obișnuite să preia **slugarnic** ceea ce aud la oameni situați mai sus în orice fel de ierarhie. Îmi pare rău și pentru întrebarea retorică pe care o formulez: să aibă, oare, acest fenomen asociat slugărniceii, cu unele caracteristici genetice ale națiunii ce își îmbracă gândurile, adică – viața, în cuvintele limbii române?

Iată câteva exemple de exprimări care sunt inacceptabile pentru orice vorbitor care gândește: *vacanță la malul mării* (hotelurile, umbreluțele etc. sunt **pe mal**, vapoarele sunt **la mal**), *vizavi de...* (dacă traducem, obținem **față în față de...**), *legat de acest subiect...* (**legat de...** e o locuțiune inexistentă în limba română), *pe raza localității...*, (pe care rază din infinitatea de raze pe care le are un cerc?!), *în baza...* (e corect, prin urmare, și **în fundamentul**), *per ansamblu* ș.a.m.d.

Așa cum am precizat, nu am vizat o tratare exhaustivă a erorilor de limbă și nici o abordare foarte „științifică” a acestora. Am căutat să semnalăm câteva din erorile cele mai frecvente și să oferim reguli simple de evitare a acestora, plecând de la ideea că astfel de erori trădează deficiențe ce nu fac cinste nimănui și că e bine, prin urmare, să fie ocolite. Conflictul dintre normele limbii și uzul acesteia e vechi de când lumea și e permanent în atenția lingviștilor. Sunt, desigur, numeroase cazuri când tendințe generale de utilizare s-au impus, provocând modificarea normei. Este vorba, în fond, în astfel de situații, de a accepta caracterul dinamic al limbii, justificat de dinamismul naturii umane, de a accepta utilitatea reevaluării periodice a normelor lingvistice.

Reevaluarea aceasta trebuie să rămână în sarcina specialiștilor. Spiritele pretins „nonconformiste” vor invoca permanent caracterul exagerat de restrictiv al normelor, tendința „abuzivă” de a limita prin intermediul lor exprimarea liberă a individului. Or, normele au, de fapt, rolul de a trasa hotarul dintre libertate și anarhie, de a marca

teritoriul, suficient de larg, înăuntrul căruia libertatea individului se poate manifesta. Cunoașterea și acceptarea normelor ține, prin urmare, de instrucție, de spiritul civic și de o disciplină interioară, în afara căreia autentică independență intelectuală e imposibil de conceput.

Capitolul V

Aparatul critic al unei lucrări științifice

Definiție: **aparatul critic** al unei lucrări conține toate indicațiile, și doar acele indicații, care avertizează cititorul asupra documentelor (de orice tip) pe care s-a sprijinit procesul de elaborare a lucrării.

- *altfel spus*: aparatul critic oferă informații oneste și complete, referitoare la procesul de documentare; este, se știe, un proces esențial, care cuprinde consultarea unui număr oarecare de surse, selecția acestora și utilizarea lor judicioasă.

Prin urmare, aparatul critic al unei lucrări va conține:

-trimiteri bibliografice: informează imediat asupra sursei din care au fost preluate un anumit text, un fragment de text sau o informație, fie că acestea sunt reproduse fidel (citate), fie că sunt reformulate sau rezumate;

-bibliografie: conține lista surselor de orice tip care au fost consultate și utilizate efectiv în vederea elaborării lucrării;

-anexe: conțin informații colaterale, complementare sau suplimentare, pe care autorul le consideră utile cititorului: fragmente de texte sau texte mai ample, ilustrații, grafice sau orice alt tip de informații **preluate din alte surse**.

-indice (sau **index**): prezența acestuia este facultativă; dacă autorul crede de cuviință, poate alcătui o listă a numelor invocate sau a conceptelor utilizate, cu precizarea paginilor în care aceste nume sau concepte apar. În general, indicele apare în lucrări de sinteză ale unor autori consacrați, care includ în lucrare surse și concepte foarte numeroase. Abia într-un astfel de caz se justifică apariția indicelui la sfârșitul lucrării.

Tratăm pe rând, în cele ce urmează, componentele aparatului critic, mai puțin indicele, deoarece, într-o teză de licență, este prea puțin probabil să fie utilizat.

A) Trimiterile bibliografice

În România nu există încă, din păcate, un îndreptar oficial care să reglementeze precis alcătuirea aparatului critic. Evident, sarcina alcătuirii unui astfel de îndreptar ar reveni Academiei. În așteptarea acestuia, uzul a impus norme preluate din alte culturi; este vorba de reguli și notații asimilate mai mult sau mai puțin riguros și utilizate, prin

urmare, destul de „elastic” în lucrările științifice de la noi. Discutăm, aici, de așa-numitul „sistem european”, cu trimiteri făcute prin note de subsol, și de așa-numitul „sistem american” (sau „sistemul Harvard”) cu trimiteri inserate în text, între paranteze.

Vom aborda, în ordine, cele două forme de trimiteri bibliografice.

I. Trimiteri bibliografice prin *note separate grafic* (așa-numitele „note de subsol”)

Mențiune: deși nu este utilizată, considerăm că este adecvată denumirea: „*note separate grafic*”. Sunt trei justificări simple, care întemeiază o astfel de propunere:

- a) sunt note **efectiv** separate grafic: sunt separate prin linia pe care computerul o introduce automat între acestea și text și, în plus, sunt scrise cu caractere mai mici;
- b) s-ar face, astfel, foarte limpede, distincția față de „*notele inserate în text*”;
- c) nu putem vorbi efectiv de „note de subsol”, câtă vreme autorul are la dispoziție trei variante: plasează notele la subsolul paginii curente, le plasează la sfârșitul capitolului sau la sfârșitul lucrării. Opțiunea îi aparține, fără nici o constrângere „canonică”.

După această mențiune prealabilă, revenim la subiect (**notele separate grafic sau notele „de subsol”**) și enumerăm majoritatea situațiilor posibile și notațiile specifice care se utilizează în anumite cazuri:

1. O primă invocare a unui volum: nota de subsol va conține toate indicațiile care se regăsesc în pagina de titlu și, la sfârșit, pagina (paginile) la care se trimite.

Ex: ¹Daniela Roventă-Frumușani. *Analiza discursului. Ipoteze și ipostaze*. București, Tritonic, 2005, p. 122.

Ex: ¹Tudor Vianu. *Studii de filozofia culturii*, ediție îngrijită de Gelu Ionescu și George Gană, Studiu introductiv de George Gană, București, Editura Eminescu, 1982, p. 230.

Ex: ¹Paul Ricoeur. *Metafora vie*, traducere și cuvânt înainte de Irina Mavrodin, București, Editura Univers, 1984, p. 156.

Observații:

- se respectă ordinea firească: prenume urmat de nume, fără virgulă între ele;

- se pune punct doar între nume între nume și titlu; între restul indicațiilor se pune virgulă;

- titlul trebuie să fie reprodus integral (cu tot cu eventualul subtitlu) și trebuie marcat prin caractere cursive („italice”);

- nu este admisă nici o prescurtare. Există însă cazuri în care autorii înșiși (de exemplu: G. Călinescu sau M. Bahtin) își scriu numele prescurtat. În astfel de cazuri, trebuie să le respectăm opțiunea și să transcriem fidel numele de autor pe care l-au ales;

Excepții: ca orice regulă, și cea de mai sus admite (presupune) excepții. Sunt trei prescurtări admise:

a) „**p.**” pentru „pagina” sau „**pp.**” pentru „paginile”;

b) „**cap.**” pentru „capitolul”

c) „**coord.**” pentru „coordonator”;

- așa cum s-a văzut se fac toate precizările referitoare la ediție

- numele editurii trebuie reprodus fidel după pagina de titlu: Tritonic, Humanitas, Editura Univers, Editura Științifică etc

- dacă sunt doi sau trei co-autori : se trec în ordinea de pe copertă sau de pe pagina de titlu, cu numele scrise integral, separate prin virgulă

- dacă sunt mai mult de trei co-autori: se notează doar numele primului autor urmat de expresia latinească *et alii*, care înseamnă: „și alții” (expresia latinească, la fel ca toate cuvintele sau expresiile provenite din alte limbi, trebuie scrisă cu caractere cursive).

2. o primă invocare a unui articol dintr-o revistă tipărită. Nota de subsol va arăta astfel:

Ex: ¹Ion Vlad. „Simbolurile cunoașterii și ale existenței”, în *Tribuna*, an IV (serie nouă), nr. 3, 16-22. 01. 1992, p. 3

Observații.

- în acest caz, titlul articolului se pune între ghilimele, iar cel al revistei se scrie cu caractere „italice”;

- anul, scris cu cifre romane, marchează „vârsta” revistei, numărul. de ani de la prima apariție. În cazul revistelor scrise în limba engleză, această „vârsta” e semnalată prin englescul *volume*. Nu va apărea așadar „an IV”, ci „volume IV” sau „volume 4”.

3. o primă invocare a unui capitol dintr-un volum: situația este similară celei imediat anterioare. Nota de subsol va arăta în acest fel:

Ex: ¹Mircea Miclea. cap. „Psihologia cognitivă și inteligența artificială”, în Ion Radu (coord.). *Introducere în psihologia contemporană*, Cluj-Napoca, Editura Sincron, 1991, p. 56

4. o primă invocare a unui articol preluat dintr-o sursă electronică. Aici se impune o **precizare foarte importantă:** Sunt, din păcate, o mulțime de *site*-uri care conțin articole ne desemnate și care, din păcate, iarăși, sunt foarte vizitate și exploatate. Nu comentăm calitatea unor astfel de articole. Important este că nu ne putem sprijini, în elaborarea oricărui tip de lucrări, pe... „articole” ne desemnate. Problema nu e doar aceea că autorul lor preferă să rămână anonim; el preferă să treacă sub tăcere și sursele pe care le-a utilizat. De aceea, când ne referim la un „articol preluat dintr-o sursă electronică”, vizăm articole publicate în reviste electronice la articole care sunt stocate în baze de date electronice. Astfel de texte au autorul precizat și respectă regulile academice de elaborare a unei lucrări. În aceste cazuri, nota de subsol va arăta astfel:

Ex: ¹Moira Chimombo. “The Power of Discourse: An Introduction to Discourse Analysis”, *The Context of Discourse*, nr. 4, 2001, (www.questia.com, accesat în 24. 04. 2010)

Ex: ¹Moshe Idel. „Hermeneutics in Hasidism”, in *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, volume 9, no. 25, Spring, 2010, pp. 3-16, (www.jsri.ro, accesat în...)

5. în cazul în care se rezumă sau se reformulează o idee sau o teorie expuse pe un număr mai mare de pagini sau pe cuprinsul unui capitol, sunt recomandate astfel de soluții pentru nota de subsol:

Ex: ¹vezi, pentru acest subiect, Umberto Eco. cap. „Despre tăcerea lui Kant”, în Umberto Eco. *De la arbore spre labirint. Studii istorice despre sens și interpretare*, traducere de Ștefania Mincu, Iași, Polirom, 2009, pp. 397-424

Ex: ¹rezumăm în cele ce urmează conținutul cap. „Despre tăcerea lui Kant”, în Umberto Eco. *De la arbore spre labirint. Studii istorice despre sens și interpretare*, traducere de Ștefania Mincu, Iași, Polirom, 2009, pp. 397-424.

6. pentru a doua, a treia sau a n-a invocare a unei lucrări, se folosesc o serie de notații de origine latină (este vorba de adverbe sau sintagme al căror sens îl vom

explicita). Repetăm precizarea: dat fiind faptul că sunt provenite din latină, rigurozitatea ne îndeamnă să le scriem cu „italice”. Suntem conștienți, în același timp, că uzul tinde să impună scrierea acestor cuvinte sau sintagme cu caractere normale. Important este faptul să le folosim corect, chiar dacă, mânați de grabă, uităm să le scriem cu „italice”.

Expunem mai jos aceste cuvinte sau sintagme (unele utilizate exclusiv în forma lor prescurtată) și situațiile în care ele sunt adecvate.

:

6.1 *ibidem*: este un adverb latin care înseamnă „tot acolo”.

- se utilizează pentru a doua invocare a unei surse, imediat consecutivă celei dintâi.

Ex: La nota cu nr. 2, trimitem la volumul: Umberto Eco. *De la arbore spre labirint....* Dacă următoarea trimitere, **imediat consecutivă**, este la același volum, nota cu nr. 3 va arăta astfel: ³ ***ibidem*, p. 221**

Observații:

- se întâmplă adeseori să invocăm același text de mai multe ori consecutiv. În aceste cazuri, este permisă și este indicată utilizarea consecutivă a adverbului *ibidem*. Luând exemplul de mai sus, dacă și la notele cu nr. 4, 5 și 6 trimitem la același text, notele respective vor avea aceeași formă, cu mențiunea, implicită, că pagina va fi diferită;

- din respect pentru cititor, nu este indicat să utilizăm *ibidem* pe mai mult de două pagini consecutive. Dacă trimitem de 10 ori, consecutiv, la același text și dacă trimiterile se întind pe mai mult de 2 pagini, este recomandabil să reamintim cititorului măcar numele autorului și titlul, fie el și prescurtat sub forma: ¹¹**Ilie Rad. *Cum se scrie...*, p. 144.;**

6.2. *op. cit.*: forma prescurtată a sintagmei latinești *opere citato*. Este o sintagmă nominală în Ablativ, traductibilă prin „în opera citată”

- se folosește pentru a doua sau a n-a invocare a unei lucrări, dacă această invocare nu este imediat consecutivă celei dintâi. Utilizarea ei este permisă **exclusiv** dacă, până la nota respectivă, a fost invocată o singură lucrare a autorului citat.

Ex: la nota cu numărul 1, avem: Umberto Eco. *De la arbore spre labirint....* La notele cu nr. 2 și 3 avem alte volume, scrise de alți autori. Dacă nota cu nr. 4 trimite din

nou la volumul lui Eco (**repetăm**: fără ca alt volum al său să fie utilizat până atunci), nota va arăta astfel:

⁴**Umberto Eco. *op. cit.*, p. 224**

Observație:

- am afirmat că utilizarea acestei sintagme prescurtate „este permisă **exclusiv** dacă, până la nota respectivă, a fost invocată o singură lucrare a autorului citat”. Justificarea este simplă: dacă, până la pagina 20 a lucrării noastre trimitem la două lucrări ale autorului **X**, vom deruta cititorul dacă, la pagina 21 a lucrării vom face trimitere prin intermediul sintagmei *op. cit.* Întrebarea se va naște de la sine: „care dintre cele două opere?...”

6.3. *ed. cit.*: forma prescurtată a sintagmei nominale latinești: *editione citata*.

-se utilizează când trimitem a n-a oară la o lucrare a unui autor care a mai fost citat și cu altă lucrare sau cu alte lucrări. Această sintagmă înlocuiește toate indicațiile privind ediția (traducere, prefață, localitate etc.), mai puțin autorul și titlul. Încă o observație: dacă titlul este mai lung, poate fi prescurtat, fără însă a crea, prin aceasta, ambiguități.

Ex: Suntem la pagina 60 a lucrării noastre. Am invocat, până acum, volumele A, B și C ale autorului XY. Revenim cu o trimitere la volumul A. Evident că nu vom putea folosi notația „*op. cit.*”, întrucât am deruta cititorul. Vom repeta numele autorului și titlul lucrării, după care vom introduce notația: *ed. cit.*

Concret: până la pagina 60, am făcut trimitere, în ordine, la următoarele volume ale lui Carl Gustav Jung: *Arhetipurile și inconștientul colectiv*; *Copilul divin: introducere în esența mitologiei*; *Personalitate și transfer*. Am precizat de fiecare dată toate indicațiile cuvenite (traducătorul etc.). Dacă revenim acum cu o trimitere la primul volum al lui Jung, este limpede că nu vom putea introduce nici *ibidem*, nici *op. cit.* Trimiterea noastră, prin notă de subsol, este recomandabil și este perfect acceptabil să fie formulată în acest fel:

⁵**Carl Gustav Jung. *Arhetipurile...*, *ed. cit.*, p. 78**

6.4. *idem*: este traductibil prin „același, aceeași”. Este un termen rar utilizat și rar utilizabil. Este adecvat, exclusiv, pentru a înlocui numele autorului/autorilor și este facultativ. Trebuie făcută aici **precizarea importantă** că acest termen nu îl poate înlocui pe *ibidem*. Justificarea acestei interdicții este, iarăși, simplă și este de găsit în rândurile scrise mai sus. Justificarea se găsește, de fapt, în orice dicționar *Latin-Român*.

Ex: la nota cu nr. 2 trimitem la volumul A, scris de autorul XY; dacă la nota cu nr. 3 trimitem la volumul B, scris de același autor, numele autorului poate fi înlocuit cu *idem*.

6.5. *loc. cit.* prescurtare a sintagmei latine *loco citato*, traductibilă în românește prin „în locul citat”. Această sintagmă prescurtată înlocuiește fie titlul și indicațiile referitoare la o revistă, fie aceleași indicații referitoare la o sursă electronică

Ex: Am trimis, la nota cu nr. 1, la articolul: Ion Vlad. „Simbolurile cunoașterii și ale existenței”, în *Tribuna*, an IV (serie nouă), nr. 3, 16-22. 01, 1992, p. 3.

La notele cu nr. 2 și 3 am trimis la alte surse. Nota nr. 4 face trimitere la același articol, al aceluiași autor, menționat la nota cu nr. 1. Nota cu nr. 4 va arăta astfel:

⁴Ion Vlad. „Simbolurile...”, *loc. cit.*, p. 2

***repetăm:** prescurtarea titlurilor este legitimă dacă nu creează ambiguități

6.6. *apud*: este o prepoziție latină echivalentă cu prepoziția românească „după”. Utilizarea ei presupune onestitate deoarece semnalează faptul că un citat sau o informație sunt preluate dintr-o sursă secundară (sunt preluate indirect). Mai precis, introducerea acestei notații avertizează asupra faptului că nu am consultat personal sursa citată, ci prin intermediul unui alt autor.

Ex: întâlnesc în volumul lui Vasile Florescu, *Retorica și neoretorica*, un citat din Pierre Guiraud și citatul îmi este util. Evident, Vasile Florescu a dat la nota de subsol toate indicațiile necesare asupra sursei de unde a luat citatul. Voi prelua citatul, după care, dacă vreau să fiu onest, voi construi nota astfel:

¹Pierre Guiraud. *La stylistique*, Paris, P.U.F, 1967, p.24, *apud* Vasile Florescu. *Retorica și neoretorica*, București, Editura Academiei, 1973, p. 14.

6.7. cf.: este prescurtarea latinescului *confer*, forma de imperativ a verbului *cōnferō, conferre*, care înseamnă, între altele, „a compara”. Așadar, *confer* se traduce prin „compară” și, (atenție!) nu are nimic în comun cu românescul *conform*.

Această prescurtare este indicată în situația în care trimitem și la altă sursă sau la alte surse decât aceea pe care am utilizat-o în tratarea unui subiect. Dacă știm că există și un alt autor sau alți autori care s-au pronunțat asupra subiectului respectiv, cu opinii asemănătoare sau diferite, vom trimite la aceste surse alternative prin intermediul lui *cf.* plasat la începutul notei, înaintea numelui autorului.

II. Trimiteri bibliografice inserate în text (așa-numitul „sistem american”).

Este vorba de un sistem care s-a impus și se impune progresiv, tocmai datorită faptului că este mult simplificat față de anteriorul și, în plus, ocupă mai puțin spațiu tipografic. Practic, astăzi nu mai există nici o constrângere asupra autorilor în alegerea unuia sau altuia dintre cele două sisteme. Pot exista, eventual, constrângeri circumstanțiale, din partea îndrumătorului, din partea editurilor sau a redacțiilor, dar, în absența acestora, fiecare este liber să aleagă forma care i se pare optimă.

Trimiterea bibliografică se plasează în text, imediat după citat sau după invocarea sursei din care am preluat o idee. Trimiterea se pune între paranteze rotunde și conține **exclusiv:** numele autorului (subliniem: **numele de familie**), anul apariției și pagina sau paginile la care trimitem.

Precizări:

- trebuie adăugată inițiala prenumelui doar în cazul în care avem în lucrare trimiteri la doi sau mai mulți autori cu același nume.

- la origine, acest sistem prevede virgulă între autor și an și două puncte între an și pagină. Ex (Randall, 1998: 56). În spațiul culturii românești și, în bună măsură, în cel european s-a impus treptat virgula în locul celor două puncte. Ex: (Randall, 1998, 56).

- așa cum s-a văzut, se va trece doar numărul paginii sau al paginilor, fără prescurtările „p.” sau „pp.”. Încă o dată, nu se pot crea ambiguități.

- dacă avem doi sau mai mulți autori, va trebui menționat doar numele primului, fără precizarea suplimentară *et alii*;

- se întâmplă rar, dar se întâmplă să invocăm două sau mai multe lucrări apărute în același an, sub semnătura aceluiași autor. E cazul, mai ales, al articolelor. Le vom distinge printr-o literă mică, începând de la „a”, așezată imediat lângă an, fără pauză, ca în exemplul următor: (Vlad, 1996a, 109). Nu vom uita însă ca, și la bibliografie, să adăugăm litera lângă anul apariției.

Nota inserată în text **semnalează** sursa, urmând ca aceasta să fie **identificată** prin apel la bibliografie. Abia aici sunt oferite toate celelalte date necesare: titlul, traducătorul etc.

Pentru a simplifica, apelăm la exemple:

Ex.: Dacă preluăm un citat din Jürgen Habermas în textul nostru, pasajul va arăta astfel:

Consider justificată ideea că „cea mai importantă parte a actului de vorbire este [...] propoziția performativă” (Habermas, 1983, 197) și, prin urmare...

Ex.: Dacă preluăm o idee, reformulând textul original, este adecvată o soluție ca aceasta :

Consider justificată ideea potrivit căreia propoziția performativă este primordială...(Habermas, 1983, 197) și, prin urmare...

B) Bibliografia (sau Lista bibliografică)

Mențiuni preliminare:

a) am precizat la începutul acestui document că Bibliografia trebuie să cuprindă lista integrală a surselor de orice tip care au fost consultate în procesul de elaborare a lucrării. Trebuie însă făcută aici o subliniere importantă: vorbim de sursele care **au fost consultate (în mod direct) și utilizate efectiv în lucrare**. Am făcut această subliniere deoarece se întâmplă foarte adesea (din nefericire) ca autorii, de orice vârstă și de orice grad de calificare, să „umfle” nepermis lista bibliografică. Vorbim, de fapt, de același

principiu al onestității pe care l-am amintit și cu alt prilej. Acest principiu impune regula simplă, subliniată mai sus: lista bibliografică trebuie să cuprindă toate sursele și **doar** acele surse a căror consultare este vizibilă în lucrare.

b) bibliografia poate apărea exclusiv la sfârșitul lucrării; în urma ei sunt permise doar Cuprinsul și, eventual, Anexele;

c) sunt mai multe moduri posibile de a alcătui listă bibliografică. Le înșirăm în formă simplificată (pentru uzul studenților):

- soluția cea mai simplă este aceea a **listei unitare**, care cuprinde, însumate, toate sursele utilizate. Este preferabil ca intrările în lista bibliografică să nu fie numerotate.

- o altă soluție posibilă este aceea a **împărțirii pe capitole a bibliografiei**. Este, probabil, soluția cea mai indicată, fie și pentru simplul motiv că utilizăm mai multe tipuri de surse (volume de specialitate, publicații periodice, surse electronice etc.). Fiecare dintre aceste tipuri de surse ar trebui să constituie conținutul unui capitol separat;

- o **bibliografie structurată pe capitole** poate avea și o altă justificare, de ordin tematic. Este vorba, mai precis, de separarea surselor în funcție de domenii, în cazul în care subiectul lucrării este unul interdisciplinar (tratarea lui presupune apelul la surse subordonate mai multor discipline).

În acest caz, bibliografia va fi construită, în consecință, ca în exemplul* de mai jos:

*pagina următoare constituie o anexă cu funcție orientativă. Vom preciza mai jos ce trebuie să conțină o unitate a bibliografiei și vom da exemple.

Bibliografie

I. Bibliografie generală

1. Volume

- Nume. *Titlu*, prefață de..., localitate, editură, an
- Nume. *Titlu*,...
- Nume. *Titlu*,...

2. Articole în publicații periodice tipărite

- Nume. „Titlul articolului”, în *Titlul revistei*, ...
- Nume. „Titlul articolului”, în *Titlul revistei*, ...
- Nume. „Titlul articolului”, în *Titlul revistei*, ...

3. Articole preluate din baze de date electronice

- Nume. „Titlul articolului”, ...
- Nume. „Titlul articolului”, ...
- Nume. „Titlul articolului”, ...

II. Bibliografie de specialitate

1. Volume

- Nume. *Titlu*, prefață de..., localitate, editură, an
- Nume. *Titlu*, prefață de..., localitate, editură, an

2. Articole în publicații periodice tipărite

- Nume. „Titlul articolului”, în *Titlul revistei*, ...
- Nume. „Titlul articolului”, în *Titlul revistei*, ...

3. Articole preluate din baze de date electronice

- Nume. „Titlul articolului”, ...
- Nume. „Titlul articolului”, ...

B') Cele două tipuri de Bibliografie

Am vorbit mai sus de două „sisteme” de trimiteri bibliografice și am sugerat că fiecare dintre ele presupune un model diferit de bibliografie. Cele două modele nu sunt foarte diferite, dar diferențele sunt consistente, în ciuda aparențelor, și trebuie luate în seamă. Anticipăm spunând: **a)** prima diferență e dată de faptul că „sistemul american” ne obligă să postăm anul apariției imediat după numele autorului, pe când „sistemul european” prevede că anul apare la sfârșit, după toate celelalte indicații; **b)** în al doilea rând, „sistemul american” este mult mai constrângător în privința bibliografiei. Obligă, practic, la alcătuirea unei liste unitare, ordonate alfabetic și permite prea puțin structurarea pe capitole, așa cum am arătat în exemplul de mai sus.

Vom aborda pe rând cele două modele, cu precizările necesare. Exemple, pentru fiecare, vom oferi în anexe.

1. Bibliografia specifică „sistemului european”

Am arătat mai sus (în capitolul I) cum se formulează o notă, fie ea „de subsol”, fie „de sfârșit”, la **o primă invocare a unei lucrări de orice tip**. Modul în care trebuie menționate aceste lucrări în bibliografie este foarte apropiat. Sunt două diferențe:

a) numele (de familie) precede prenumele și se desparte de acesta prin virgulă.

Ex: Radu, Cristian; sau McQuail, Denis; sau Breton, Phillippe

Trebuie procedat în acest fel deoarece autorii se trec **în ordine alfabetică după inițiala numelui**. Aceasta presupune inversarea ordinii firești, prenume urmat de nume și, pentru a avertiza asupra acestei inversări, se pune virgulă între cele două.

b) la sfârșit nu trebuie să apară pagina sau paginile la care trimitem. O astfel de mențiune poate părea inutilă, dar experiența o impune.

În rest, toate indicațiile referitoare la ediție vor apărea în ordinea precizată la capitolul I.

Ex: Roventă-Frumușani, Daniela. *Analiza discursului. Ipoteze și ipostaze*. București, Tritonic, 2005.

Ex.: Vianu, Tudor. *Studii de filozofia culturii*, ediție îngrijită de Gelu Ionescu și George Gană, Studiu introductiv de George Gană, București, Editura Eminescu, 1982.

2. Bibliografia specifică „sistemului american”

Specificul acestui „sistem” constă în aceea că legătura dintre notele inserate și bibliografie este mult mai strânsă decât în „sistemul european”. Justificările sunt la îndemână:

- nota inserată în text nu precizează decât autorul și anul apariției volumului, restul indicațiilor urmând să fie aflate în bibliografie.

- bibliografia va trebui să fie alcătuită sub forma unei liste unitare, ordonate alfabetic după inițiala numelui

- în al doilea rând, se impune indicarea anului imediat după numele și prenumele autorului. Obligația aceasta derivă din faptul că nota inserată **semnala** sursa prin intermediul numelui și al anului de apariție a volumului. Tocmai pentru a ușura căutarea celor interesați, vom face aceeași alăturare (nume și an) și în bibliografie. Cu o singură mențiune: anul apariției lucrării va apărea (imediat după nume) **între paranteze rotunde**.

Concret, iată cum ar trebui să arate o unitate a listei bibliografice, după „sistemul american”:

Ex: Rovența-Frumușani, Daniela (2005). *Analiza discursului. Ipoteze și ipostaze*. București, Tritonic.

Ex.: Vianu, Tudor (1982). *Studii de filozofia culturii*, ediție îngrijită de Gelu Ionescu și George Gană, Studiu introductiv de George Gană, București, Editura Eminescu.

Ex.: Ricoeur, Paul (1984). *Metafora vie*, traducere și cuvânt înainte de Irina Mavrodin, București, Editura Univers.

Anexa II: Exemplu pentru Bibliografia „în sistem european”

Bibliografie generală

- Albérès, R-M. *Istoria romanului modern*, traducere de L. Dimov, prefață de N. Balotă, București, EPLU, 1968
- Albérès, R-M. *L'aventure intellectuelle du XXe siècle*, Paris, Editions Albin Michel, 1963
- Al-George, Sergiu. *Arhaic și universal. India în conștiința culturală românească*, București, Editura Eminescu, 1981
- Aristotel. *Poetica*, Studiu introductiv, traducere și comentarii de D. M. Pippidi, București, Editura Academiei, 1965
- Auerbach, Erich. *Mimesis*, traducere de I. Negoïtescu, prefață de Romul Munteanu, București, EPLU, 1967
- Balotă, Nicolae. *Lupta cu absurdul*, București, Univers, 1971
- Berce, Sanda. *O posibilă teorie a formei*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, 2002
- Berdiaev, Nikolai. *Adevăr și revelație. Prolegomene la critica revelației*, traducere, note și postfață de Ilie Gyuresik, Timișoara, Editura de Vest, 1993
- Berdiaev, Nikolai. *Un nou Ev Mediu*, studiu introductiv de Sandu Frunză, reproduce ediția apărută în 1936 în traducerea prof. Maria Vartic cu actualizarea ortografiei și cu o nouă îngrijire a ediției, Craiova, Editura Omniscop, 1995
- Berdiaeff, Nikolas. *Cinq méditations sur l'existence*, Paris, Editions Montaigne, 1936
- Bergson, Henri. *Eseu asupra datelor imediate ale conștiinței*, traducere de Diana Morărașu, Iași, Institutul European, 1992
- Blaga, Lucian. *Artă și valoare*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939
- Blaga, Lucian. *Trilogia cunoașterii*, în *Opere*, ediție îngrijită de Dorli Blaga, studiu introductiv de Al. Tănase, vol. VIII, București, Minerva, 1984
- Blaga, Lucian. *Trilogia culturii*, în *Opere*, ediție îngrijită de Dorli Blaga, studiu introductiv de Al. Tănase, vol IX, Minerva, 1985
- Blaga, Lucian. *Ființa istorică*, ediție îngrijită, note și postfață de Tudor Cățineanu, Cluj, Dacia, 1977
- Blaga, Lucian. *Încercări filozofice*, ediție îngrijită și bibliografie de Anton Ilica, prefață de V. Colțescu, Timișoara, Facla, 1977
- Blaga, Lucian. *L'éon dogmatique*, préface de Vintilă Horia, Lausanne, Editions L'Age d'Homme, 1988
- Boethius și Salvianus. *Scrieri*, traducere și comentarii de David Popescu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992
- Boia, Lucian. *Istorie și mit în conștiința românească*, ediția a 4-a, București, Humanitas, 2005

Anexa III : Exemplu pentru Bibliografia „în sistem american”

Bibliografie

- Baudrillard, Jean (1996) - *Sistemul obiectelor*, traducere și prefață de Horia Lazăr ,Cluj, Echinox
- Boutaud, Jean Jacques (2004) - *Comunicare, semiotică și semne publicitare*, prefață de Yves Jeanneret, traducere de Diana Bratu și Mihaela Bonescu, ediție îngrijită de Valentina Pricopie, București, Tritonic
- Bougnoux, Daniel (2000) – *Introducere în științele comunicării*, Iași, Polirom
- Deely, John, 1997 - *Bazele semioticii* , traducere de Mariana Neț, București , All
- Fiske, John (2003) - *Introducere în științele comunicării*, traducere de Monica Mitarcă, Iași , Polirom
- Foucault, Michel (1996) - *Cuvintele și lucrurile*, traducere de Bogdan Ghiu și M.Vasilescu, Studiu introductiv de Mircea Martin, București, Univers
- Hassan, Ihab(1982) – *Sfâșierea lui Orfeu. Spre un concept al postmodernismului*, (postfață), în *Caiete critice* , nr 1-2 din 1986
- Kellner, Douglas (2001) – *Cultura media* , traducere de Teodora Ghiviriză și Liliana Scărlătescu, prefață de Adrian Dinu Rachieru, Iași, Institutul European
- Lyotard, Jean Francois(1993) – *Condiția postmodernă. Raport asupra cunoașterii*, traducere și prefață de Ciprian Mihali, București, Babel
- Marga, Andrei (2002) – *Introducere în filosofia contemporană*, Iași, Polirom
- Morris, Charles (2003) – *Fundamentele teoriei semnelor*, traducere și Cuvânt înainte de Delia Marga, Cluj, EFES
- Pârveu. Ilie (2000) – *Filozofia comunicării*, București, Editura facultății de Comunicare și Relații Publice „David Ogilvy”
- Peirce, Charles (1990) – *Semnificație și acțiune*, selecție a textelor și traducere de Delia Marga, prefață de Andrei Marga, București, Humanitas
- Petrescu, Ioana Em. (1985) – *Conceptul de text în viziune deconstructivistă*, în volumul *Portret de grup cu Ioana Em. Petrescu*, realizat de Diana Adamek și Ioana Bot, Cluj, Dacia, 1991
- Petrescu, Ioana Em. (1988) - *Modernism/Postmodernism. O ipoteză*, în *Steaua*, nr 5 din 1988
- Petrescu, Liviu (1996) – *Poetica postmodernismului*, Pitești, Paralela 45
- Radu, Cristian (2005) – *Semiosfera, lumea libertății umane*, în *Tribuna* nr 58, din 1-15 februarie 2005
- Rus, Flaviu Călin(2001) - *Relații Publice și Publicitate*, Iasi, Institutul European
- Sebeok, Thomas, 2002 - *Semnele. O introducere în semiotică*, traducere de Sorin Mărculescu, București , Humanitas
- Toffler, Alvin (1973) – *Șocul viitorului*, traducere de Leontina Moga și Gabriela Mantu, Cuvânt înainte de Silviu Brucan, București, Editura Politică
- Toffler, Alvin (1983) – *Al Treilea Val*, traducere de Georgeta Bolomey și Dragan Stoianovici, prefață de Ioniță Olteanu, București, Editura Politică

C) Anexele

Prezența anexelor nu este obligatorie, dar este adeseori indicată, deoarece nu puține sunt cazurile în care lucrarea se sprijină pe diverse tipuri de documente pe care e bine să le facem cunoscute. Iată câteva dintre aceste tipuri de documente:

- modelul formularului de chestionar pe care l-am aplicat într-o anchetă sociologică. Atentie însă: nu trebuie anexate toate formularele **completate**;
- interviurile pe care le-am luat pentru realizarea lucrării. În mod normal, în lucrare oferim o interpretare a interviului, pentru ca în anexă să îl reproducem în întregime;
- imagini pe care le-am analizat în cuprinsul lucrării (imagini fotografice, documente de orice tip reproduse prin „scanare” etc.;
- texte sau fragmente de texte, de dimensiuni mai ample, care ar fi întrerupt pe un spațiu prea mare, desfășurarea textului nostru. Bunăoară, dacă preluăm doar una sau doar câteva dintre componentele unei clasificări, ar putea fi util să reproducem în anexă întreaga clasificare, pentru ca cititorul să se poată edifica;
- grafice, concluzii, rapoarte ale unor cercetări sociologice realizate de alți autori. Se întâmplă adeseori să apelăm la astfel de cercetări întreprinse de alții, pentru a sprijini una sau alta dintre ideile noastre. În astfel de cazuri, este chiar indicat să oferim în anexă o imagine completă a rezultatelor acelor cercetări. În schimb, așa cum am precizat la început, graficele și concluziile rezultate din propria cercetare nu fac parte din anexe, fac parte din corpul lucrării tocmai pentru că sunt realizarea noastră.

În mod normal anexele se plasează la sfârșitul lucrării, imediat înaintea bibliografiei. Paginile nu se numerotează și, prin urmare, nu contează atunci când ni se cere o lucrare de anumite dimensiuni, cum este cazul tezei de licență. Dacă sunt mai multe anexe, se vor delimita prin „*Anexa x*”, scris în colțul din stânga sus al paginii.

Există însă și posibilitatea ca anexele să fie situate în interiorul lucrării, dacă vom considera că este mai comod pentru cititor. Spre exemplu, dacă analizăm o imagine sau un grafic, putem plasa anexa imediat pe pagina următoare, pentru a nu obliga cititorul să meargă pentru fiecare afirmație a noastră la sfârșitul lucrării.

Bibliografie.

- Aristotel. *Retorica*, traducere de Maria Cristina Andrieș, București, Editura IRI, 2004
- Cicero, Marcus Tullius. *Arta Oratoriei*, București, Saeculum, 2006
- Chelcea, Septimiu *et alii*. *Comunicarea nonverbală. Gesturile și postura*, București, Comunicare.ro, 2005
- Eco, Umberto. *Cum se face o teză de licență*, Constanța, Editura Pontica, 2000
- Florescu Vasile. *Retorica și neoretorica. Geneză, evoluție, perspective*, București, Editura Academiei, 1973.
- Fontanier, Pierre. *Figurile limbajului*, traducere și prefață de Antonia Constantinescu, București, Univers, 1977.
- Gruică, Gligor. *Gramatica normativă*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1998
- Quintilianus, Marcus Fabius. *Arta Oratorică*, București, Minerva, 1974
- Rad, Ilie. *Cum se scrie un text științific*, Iași, Polirom, 2008